

بررسی اثربخشی و کارآیی داستانهای مثنوی (دفتر ششم) در «فلسفه و کودک»

زهرا ستارپناهی^۱؛ زینب برخوردار^۲

چکیده

از داستان برای اهداف گوناگونی بهره گرفته میشود. امروزه بویژه در جهت افزایش قدرت تفکر و بحث و استدلال، داستان مورد توجه است. ابزار مورد استفاده در نظام آموزشی فلسفه و کودک «داستان» است. از سوی دیگر، فرهنگ اصیل و ریشه‌دار و کهن پارسی، همواره با ادبیات داستانی قرین بوده است. یکی از بهترین منابع داستانی پارسی، مثنوی معنوی است که دارای داستانهایی با مضامین عمیق و آموزه‌های سازنده زیادی است. این داستانها میتوانند در جهت رشد شناختی و عاطفی کودکان مؤثر باشند. بکارگیری داستانهای مثنوی در حلقه‌های کندوکاو به سبک آموزش «فلسفه و کودک»، علاوه بر ارتقای مهارتهای بحث و پرسشگری، در جهت تربیت کودک متفکر نیز میتواند اثربخش باشد. این داستانها همچنین با داشتن محتوای برانگیزاننده و سرشار از پرسشها و چالشهای فلسفی و در برخی موارد، داشتن شخصیهایی مشابه کودکان، کارآیی لازم را برای استفاده در آموزشهای «فلسفه و کودک» دارند. مواضع ناکارآمدی این داستانها در بسیاری از موارد قابل رفع و رجوع است. بومی بودن این داستانها مزیت دیگر آنها در بهره‌گیری در آموزشهای «فلسفه و کودک» است.

کلیدواژگان

اثربخشی فلسفه و کودک

کارآیی مثنوی معنوی دفتر ششم

۱. بیان مسئله

ادبیات غنی و کهن ایرانی سرشار از داستان است. میراث داستانی ادبی که اکنون در اختیار ماست میتواند با کاربریهای جدید، احیا گردیده و مورد استفاده قرار گیرد. در میان کتب شاعران و آثار ادبی پیشینیان، مثنوی مولانا جلال‌الدین رومی، یکی از کتب شاخص در زمینه داستان‌پردازی است. مولوی برای بیان افکار و عقاید عرفانی خود از ابزار داستان بهره گرفته است. ویژگی داستانهای مثنوی و بخصوص داستانهای تمثیلی آن، این است که برای هر مخاطبی آموزنده است و وی را به تفکر و شگفتی وا میدارد.

از جمله استفاده‌هایی که از داستان در عصر حاضر میشود، در جهت رشد تفکرات فلسفی و مهارتهای منطقی است.

هدف از ایجاد و گسترش این برنامه، پروراندن مهارتهای تفکر در کودکان است، زیرا این مهارتها در برنامه تحصیلی سنتی وجود نداشتند. طبق این نظریه مهمترین هدف آموزش باید پروراندن شخصیتی مستقل باشد.^(۱)

داستان در «فلسفه و کودک»، بعنوان ابزار رایج شناخته میشود. اما استفاده از فیلم و کلیپها که بنوعی حکایتگری داستانی دارند نیز با پیشرفت تکنولوژی، رواج خوبی یافته است. آنچه مهم است روایت و محتوای داستانی در جهت تقویت تفکرات فلسفی و یا فلسفیدن است.

۱. کارشناس ارشد فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه تهران (نویسنده مسئول)

z.s.panahi@gmail.com

۲. عضو هیئت علمی گروه فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه تهران

barkhordariz@ut.ac.ir

تاریخ تأیید: ۹۶/۹/۱

تاریخ دریافت: ۹۶/۷/۲۵

در این مجال برآیم تا داستانهای مثنوی (دفتر ششم) را از حیث اثربخشی^۱ و کارآمدی^۲ در «فلسفه و کودک» مورد بررسی قرار دهیم. در این دو ساحت مجزا (موضوع اثربخشی و موضوع کارایی) با دو گونه مسئله مواجهیم که یکی اولویت معرفتی بر دیگری دارد. پرسش از اثربخشی، هرچند پس از انجام فرایند، پاسخ مییابد، اما اینکه در پی کدام تأثیر، اثر را سنجش میکنیم، اولویت دارد. بدیگر سخن، آموزش «فلسفه و کودک» در پی کدام تأثیر بر کودک است؟ و اگرچه اتفاقی برای کودک رخ دهد، آموزش اثربخش است؟ در جستجوی پاسخ برای این سؤال، باید هدف مورد نظر مشخص گردد و سپس داستانها از حیث مؤثر بودن در ایصال به آن هدف، ممیزی شوند؛ تأثیر مطلوب در فلسفه و کودک کدام است؟

در مرتبه بعد، مسائلی قرار دارند که به بررسی کارآمدی داستانها اختصاص دارند. ملاک کارآمدی داستان در «فلسفه و کودک» چیست؟ داستانها باید چه ویژگیهایی داشته باشند تا قابل استفاده برای کودکان در جهت رشد عقلانی و استدلالی آنها باشند؟ آیا داستانهای دفتر ششم مثنوی این ویژگیها را دارند؟

برای تحلیل داستانهای مثنوی، شروح این کتاب مورد استفاده قرار گرفته است. مثنوی تا کنون به انحاء مختلف شرح شده است که این گوناگونی شروح را میتوان از جهات زبانی، صوری، کمی و... دانست. یکی از شیوههای شرح مثنوی، شرح داستانهای آن است. در اینگونه آثار، شارح با حذف یا توضیح دشواری داستانها در پی آن است که مخاطب را در فهم بیشتر داستانها یاری رساند.^(۲) در این پژوهش از میان شروح گوناگون، از شروح داستانی استفاده شده و از شروح عرفانی بدلیل محدود بودن مخاطبان آنها و گاه دشواری محتوا و قابل فهم نبودنشان برای عموم، اجتناب شده است.^(۳)

برخی از محققین آموزش تفکر به کودکان را از طریق «فلسفه و کودک»، اثربخستترین روش دانسته‌اند؛ زیرا:

– میان فلسفه و تفکر، نقطه اتصال ذاتی وجود دارد.

– فلسفه همه حوزه‌های آموزشی را دربرمیگیرد.

– در فلسفه، مهارتهای خوب فکر کردن و توسعه زبان، موجب رشد یکدیگر میشوند.

– فلسفه، طبیعتی برانگیزاننده و ساختاری نقاد دارد.

۲. اثربخشی داستانهای مثنوی (دفتر ششم) در فلسفه و کودک

وقتی درباره ارزش یک عمل سخن میگوییم، اثربخشی آن مورد نظر است.^(۴) در واقع اثربخشی یک فعالیت، در گرو هدف فعالیت است. بطور کلی کارکرد خوب، پیامد هدفگذاری خوب است.^(۵)

در «فلسفه و کودک» ابتدا باید مشخص شود هدف از این آموزشها چیست؟ و سپس سنجیده شود که مطلب مورد نظر (در اینجا داستانهای دفتر ششم مثنوی) در جهت ایصال به هدف بطور مؤثر عمل میکنند یا خیر؟ اگر داستانهای مثنوی، کودکان را به هدفی میرساند که از آموزشهای فلسفه و کودک مدنظر است، پس در این سیستم اثربخش است.

۲-۱. هدف نهایی در آموزش فلسفه و کودک

در الگوی آموزشی فلسفه و کودک، هدف نهایی، در بُعد اجتماعی، تربیت شهروندانی معقول (اندیشگر) برای جامعه مردم‌سالار آینده است و در بُعد فردی، پرورش تفکر معطوف به خود بمنظور رسیدن به ارزشهای معقول

1. effectiveness
2. efficiency

(اندیشگر) میباشد. عقلانیت^۱ (اندیشگری)، خردمندی^۲ صرف نیست بلکه خردمندی همراه با قضاوت^۳ است. مدارس مانند دادگاههایی تحت دستور خردمندی هستند، اما در یک جامعه مردمسالار بیش از همه به شهروندانی معقول نیاز است؛^(۶) اینکه کودکان برای بکارگیری ابزارها و روشهای کاوش تشویق شوند تا بطور شایسته بتوانند امور بدیهی را تشخیص داده، تناقضها و ناسازگاریها را کشف کنند و نتایج معتبر را بدست آورند، فرضیه ساخته و معیارها را بکار گیرند، تا زمانی که ممکنات عینی با توجه به ارزش، مانند حقیقت، واقعیت یابند.^(۷) شایان ذکر است که اختلاف نظرهایی درباره آنچه بعنوان هدف فلسفه و کودک بیان شده و آنچه در عمل تحقق مییابد وجود دارد که از عهده این نوشتار خارج است.^(۸)

برنامه فلسفه و کودک از سوی دیگر در پی تغییر ریشه‌یی در آموزش است؛ تبدیل رویکردی که در آن بر نقش معلم تأکید میشود و بر انتقال دانش مبتنی است، به رویکردی که در آن کودک محور قرار میگیرد. این روش بر یادگیری از طریق کشف و آزمایش و ساختار دانش تأکید دارد.^(۹) برخی از محققین آموزش تفکر به کودکان را از طریق «فلسفه و کودک»، اثربخشتین روش دانسته‌اند؛ زیرا:

- میان فلسفه و تفکر، نقطه اتصال ذاتی وجود دارد.
- فلسفه همه حوزه‌های آموزشی را دربرمیگیرد.
- در فلسفه، مهارتهای خوب فکر کردن و توسعه زبان، موجب رشد یکدیگر میشوند.
- فلسفه، طبیعتی برانگیزاننده و ساختاری نقاد دارد.
- فلسفه، کودکان را در برابر آراء نامناسب محفوظ میدارد.
- فلسفه، خانه شایسته منطق و اخلاق است.^(۱۰)

فلسفه و کودک با برخی از آموزه‌های نظام تعلیم و تربیت سنتی در تضاد است و بعنوان مثال، این دید سنتی را که همه بچه‌های خوش‌رفتار و دانش‌آموزان خوب، مطیع،

مثبت، ساکت و فرمانبردار هستند، رد میکند، زیرا این ایده، استقلال و امور شخصی فرد را نادیده میگیرد.^(۱۱) بنابراین میتوان گفت پرورش مهارتهای تفکر و استدلال که تمرکز اصلی این برنامه بر آن است، کودکان را قادر میسازد تا نه تنها فکر کنند بلکه خوب فکر کنند.^(۱۲)

۲-۲. بررسی اثربخشی داستانهای مثنوی (دفتر ششم)

بررسی اثربخشی در طول زمان قابل مطالعه است. برنامه‌های فلسفه و کودک را نیز پس از اجرای آن از حیث مؤلفه‌های مختلف اثربخشی سنجیده‌اند. بررسی انجام شده توسط «مؤسسه رشد بلوغ ذهنی»^۴ رشد چشمگیر مهارت منطق و استدلال منطقی را در دانش‌آموزان شرکت‌کننده در کلاس فلسفه و کودکان نسبت به گروه شاهد نشان داد. مهارتهای اکتسابی که با گذشت بیش از چهار دهه از این برنامه، عاید کودکان شده است، در واقع مهارتهای حاصل از تفکر منطقی است. دانش منطق، خاص فلسفه و یا جزئی از فلسفه شمرده نمیشود؛ اگرچه در رشته‌های دانشگاهی از زیر رشته‌های فلسفه بحساب می‌آید.^(۱۳)

بطور خلاصه میتوان گفت داستانهای فلسفه و کودک در صورتی اثربخشند که:

- مهارت بحث در کودکان ایجاد شود.
  - کودکان از نظر شناختی رشد کنند.
  - کودکان از نظر عاطفی رشد کنند.
  - کودکان را به احساسات یکدیگر حساس کند.
  - کودکان بتوانند نظر یکدیگر را کامل کنند.
- تاکنون از داستانهای مثنوی (دفتر ششم) برای گرداندن کلاسهای فلسفه و کودک، استفاده نشده است.^(۱۴) با توجه به ملاکهای بیان شده برای اثربخش بودن داستانها، بنظر میرسد داستانهای مثنوی نقش بسزایی در افزایش رشد شناختی و عاطفی کودکان داشته باشند؛ بعنوان مثال داستانهایی که ذیل

1. reasonableness
2. rationality
3. judgment

4. California Test of Mental Maturity

مباحث ارزش‌شناسی قرار میگیرند، همزمان با ایجاد فضای داستانی، به معرفی ارزشها در قالب رفتارهای مختلف شخصیت‌های موجود در داستان میپردازند. در حکایت «موش، چغز و زاغ» اهمیت انتخاب دوست خوب و عواقب احتمالی ناشی از انتخاب نادرست بیان شده است. مخاطب میتواند با خواندن این داستان، اهمیت دوست خوب و دقت در انتخاب دوست و همشین را مورد توجه قرار داده و با تفکر پیرامون این مسئله به شناخت صحیح دست یابد. این فرایند را میتوان بخشی از روند تکامل رشد شناختی کودک بحساب آورد.

مسئله حساس شدن به احساس دیگران نیز در برخی داستانها همچون «گدا و صاحبخانه» قابل بازسازی است. در داستان یادشده، بی تفاوت نبودن نسبت به رنج و فقر دیگران و کمک کردن و بخشندگی از جمله مصادیق توجه به احساس دیگران محسوب میشوند.

مهارت بحث نیز بعنوان یکی از نشانه‌های اثربخشی داستان، گاه در خود داستان وجود دارد که میتواند الگویی برای کودکان باشد و در مواردی نیز که بحث در داستان نیست، تسهیلگر میتواند پس از خواندن داستان، با پرسش پیرامون مسائل آن و نیز برجسته کردن نقاط قابل بحث داستان، کودکان را در جهت برقراری گفتگو هدایت کند.

بعنوان مثال برای داستانهای نوع اول میتوان به حکایت «شتر، گاو و قوچ» اشاره کرد، زیرا هر یک از شخصیت‌های داستان بمنظور بیان برتری خود به نفی اظهارنظر دیگری میپردازد. بنابراین نمونه‌یی از گفتگو و بحث میان شخصیتها بچشم میخورد. حکایت «سلطان محمود ایاز» نیز نمونه دیگری از این دسته است.

برای دسته دوم نیز میتوان بسیاری از داستانهای مثنوی را دارای این ویژگی بشمار آورد. بدیگر سخن، همه داستانهایی که دارای محتوا و مفاهیم بحث‌برانگیز هستند، ذیل این طبقه‌بندی قرار میگیرند (در ادامه، بدانها پرداخته خواهد شد).

داستانهای فلسفه و کودک در صورتی اثربخشند که:

- مهارت بحث در کودکان ایجاد شود.
- کودکان از نظر شناختی رشد کنند.
- کودکان از نظر عاطفی رشد کنند.
- کودکان را به احساسات یکدیگر حساس کند.
- کودکان بتوانند نظر یکدیگر را کامل کنند.

۳. کارآمدی داستانهای مثنوی (دفتر ششم) در فلسفه و کودک

داستان بعنوان یکی از ابزارهای اصلی برنامه آموزشی pac و یکی از عناصر جذاب و مورد علاقه کودکان، نقش مهمی در ارائه الگوها و روشهای مناسب تفکر آنها دارد. چنانچه داستان متناسب با الگوهای صحیح داستان‌نویسی نگارش یافته باشد، میتواند کودک را با خود همراه نماید و درک بهتر شخصیت‌های داستان و فضای حاکم بر آن را برای مخاطب خویش فراهم سازد. داستان مخاطب خویش را بعنوان یادگیرنده در فرایند یادگیری توانمند میسازد و چنانچه ارزشمند باشد کودک از جهت عاطفی نسبت به آن احساس تعهد میکند و همین تعهد مقدمه‌یی برای راهیابی به محتوای داستان و درک عمیقتر مضامین آن خواهد بود.^(۱۵)

در کتاب مثنوی نیز داستان بعنوان ابزاری برای آموزش بکار رفته است. داستانهای مثنوی بطور معمول با نگاهی واقع‌بینانه نسبت به زندگی واقعی آغاز میشود و سپس در فرصتهای مناسب در خلال داستان، مولوی آنها را به واقعه‌یی درونی در هستی انسان برای استفاده در جهان‌بینی خویش میکند.^(۱۶)

۳-۱. اهمیت سن کودکان در محتوای داستان

یکی از مسائل مهم در داستانهای فکری مسئله ارتباط مفاهیم و مضامین ذکر شده در داستانها با سن کودکان است؛

داستان باید بگونه‌یی باشد که موضوعات مورد علاقه کودک را شامل شود و انگیزشی در وی پدید آورد. همچنین باید دارای وجوه معماگونه و مسئله‌برانگیز باشد و زمینه را برای ایجاد بحث و کندوکاو مشترک فلسفی فراهم کند. استفاده از موضوعات بحث‌برانگیز و جذاب، باعث میشود ذهن کودک به چالش کشیده شود و بستری مناسب جهت تفکر و تحلیل فراهم آید.

زیرا چنانچه مفاهیم و مسائل موجود در داستان فراتر از درک فکری کودک باشد یا نسبت به درک فعلی او پایتتر و سطحیتر باشد، کودک نمیتواند با داستان ارتباط برقرار کند و در نتیجه از همراهی با داستان و تفکر پیرامون مفاهیم آن باز میماند و در اینصورت غرض اصلی داستان که قرار بود ابزاری برای اندیشیدن و تعمق باشد، نقض خواهد شد. از اینرو، نویسندگان و فلاسفه لازم است با توجه به ویژگیها و توانمندیهای کودکان در سنین مختلف و با آگاهی از مراحل گوناگون رشد شناختی آنها، مضامین و محتوای مناسب برای سنین مختلف را بیان کرده و داستانهای متناسب با گروههای سنی را تعیین محتوا نمایند.

بر همین اساس میتوان گفت کودکان در هریک از سنین با این مفاهیم مأنوس هستند:

- مفاهیم بنیادی همچون: خوب، زیبا، تفکیک واقعی از غیرواقعی، شباهتها و تفاوتها و... برای سن سه تا شش سال - استدلال در مورد تفکر و بررسی دقیق تجربه برای سن شش تا هفت سال

- مباحث محیطی و استدلال درباره طبیعت برای سن هفت تا هشت سال

- مباحث مربوط به زبان و هنر برای سن هشت تا ده سال - مهارتهای بنیادین استدلال و تفکر و منطق برای

سن ده تا دوازده سال

- مسائل و اصول اخلاقی برای سن هشت تا چهارده سال
- مباحث نگارش و ادبیات و استدلال در زبان برای سن چهارده و پانزده سال
- مطالعات اجتماعی و سیاسی برای سن شانزده سال و بالاتر.^(۱۷)

۲-۳. شاخصهای داستانی فلسفه و کودک

داستانهایی که در این برنامه آموزشی مورد استفاده قرار میگیرند، باید مؤلفه‌ها و ویژگیهای لازم جهت بکارگیری بمثابه داستان فکری را داشته باشند. با تلفیق ویژگیها و اتخاذ وجوه مشترک میان آنها مؤلفه‌ها به چهار دسته عمده تقسیم میشوند. این ویژگیها و مؤلفه‌های چهارگانه عبارتند از:

❖ محتوای برانگیزاننده

کودک باید بتواند با داستان ارتباط برقرار کند. بنابراین داستان باید بگونه‌یی باشد که موضوعات مورد علاقه کودک را شامل شود و انگیزشی در وی پدید آورد. همچنین باید دارای وجوه معماگونه و مسئله‌برانگیز باشد و زمینه را برای ایجاد بحث و کندوکاو مشترک فلسفی فراهم کند. استفاده از موضوعات بحث‌برانگیز و جذاب، باعث میشود ذهن کودک به چالش کشیده شود و بستری مناسب جهت تفکر و تحلیل فراهم آید.

اگر داستانها بر روی موضوعاتی که برای کودکان جذاب و چالش‌برانگیز است متمرکز شوند، آنان از داستانها لذت میبرند، میتوانند با آن همراه شوند، درباره آنها فکر کنند و سؤال بپرسند.^(۱۸) از اینرو داستانها باید به موضوعاتی پردازند که برای کودکان قابل فهم و مهم باشد. «بعضی از موضوعاتی که همواره مورد علاقه و توجه کودک هستند عبارتند از: انصاف، آزادی، دوستی، حقیقت، دانش، قضاوت» و...^(۱۹) براین اساس داستانهایی را که از حداقلهای جذابیت و برانگیزانندگی برخوردارند میتوان مورد بررسی قرار داد:

نام داستان	مواردی از محتوای برانگیزاننده برای کودک	سن مناسب استفاده از دیدگاه p4c
سلطان محمود و ایاز	جبر و اختیار، مسئولیت‌پذیری، شانس و اقبال	هشت تا چهارده سال
پرنده و صیاد	حرص، تدبیر، زیرکی، احتیاط، غرور	هشت تا چهارده سال
دزد حیل‌گر و قوچ	طمع، مکر و حيله، اعتماد به افراد ناشناس، ظاهر و واقعیت	هشت تا دوازده سال
دزد و پاسبان کاروان	موقعیت‌شناسی، انتخاب درست، پرهیز از غفلت، مسئولیت‌پذیری	راهنمایی و دبیرستان
امیر ترک و مطرب	از نفی گزینه‌ها به حقیقت دست یافتن	ده تا دوازده سال
تمثیل مور و دانه	حرص و طمع، کوتاه‌بینی و ندیدن افق گسترده	دوازده تا سیزده سال
طلب کردن اسب از امیر	زیاده‌خواهی و حرص، معقول کردن سطح توقعات، مباحث زیبایی‌شناسی، نسبت دادن عدم مهارت خود به عوامل بیرونی	کلاسهای هفتم تا دهم
عجوزه زشت‌روی	عدم پذیرش واقعیتهای موجود، توجه به زیبایی ظاهر	راهنمایی و دبیرستان
درویش و خواجه گیلانی	عدم قضاوت درباره دیگران بر اساس پندارهای خود	کلاسهای هفتم و هشتم (دوازده تا سیزده سال)
گدا و صاحبخانه	بخل و عدم بخشندگی، مسخره کردن، کمک نکردن به دیگران و عدم دستگیری از افراد نیازمند	هشت تا دوازده سال
رنجور و طیب	قضاوت و حکم قاضی، کنترل خشم و عاقبت اندیشی، در نظر گرفتن همه عوامل قبل از تصمیم‌گیری	هشت تا دوازده سال
سلطان محمود و غلام هندو	نحوه قضاوت	کودکستان تا هشت سالگی
ترک و درزی	مغرور شدن ترک به خودش، مکر و نیرنگ درزی و دزدی او، غفلت	کلاسهای هفتم و هشتم
زن و شوهر	حقوق و وظایف متقابل	دبیرستان
عارف و پیر کشیش	اغتنام فرصتها	کلاسهای هفتم و هشتم
فقیر روزی‌طلب؛ گنج در مصر	سعی و کوشش در راه رسیدن به مقصود، رجوع به درون خود و کشف استعداد و توانمندیها، دزدی، زورگویی، اتکا به توانمندیهای خود و دست کم نگرفتن گنج درونی	کلاسهای هفتم و هشتم
سه مسافر	مکر و فریب و نیرنگ، خواب و رؤیا و ارتباط آن با حقیقت، بیان حقیقت و پرهیز از دروغ‌گویی، آداب همسفری و رعایت احترام متقابل	سنین راهنمایی و دبیرستان
شتر، گاو و قوچ	لاف زدن، فخرفروشی، تمسک به افتخارات گذشتگان برای معرفی خود و تعریف هویت توسط آنها، درستی یا نادرستی معیارها، عدالت و تقسیم عادلانه	هشت تا دوازده سال

پادشاه و مرد افتاده	احترام به دیگران و رعایت حقوق آنها، تظاهر و خودنمایی	هشت تا دوازده سال
منادی کردن سیدملک ترمذ	تعجیل و شتاب در انجام کارها، قضاوت براساس حدس و گمان، عدالت، نادانی، تأثیرپذیری از سخن دیگران بدون تفکر، لزوم مشورت با دیگران	هشت تا دوازده سال و حتی سنین راهنمایی و دبیرستان
موش، چغز و زاغ	دوستی، صمیمیت و حدود و نحوه آن، در نظر گرفتن اسباب و شرایط قبل از تصمیمگیری	هشت تا دوازده سال
سلطان محمود و شب دزدان	زیرکی و فراست در انجام وظایف، دزدی، انجام کار بصورت گروهی و لزوم همکاری و تقسیم کار برای رسیدن به مطلوب، گذشت و چشم‌پوشی	هشت تا دوازده سال
گاو بحری	غفلت، لزوم مراقبت از آنچه ارزشمند است، مکر و حيله، دزدی	سنین هشت تا دوازده سال
مرد و محتسب تبریز	بخشنده‌گی، کمک به دیگران و همدلی	کلاسهای هفتم و هشتم
گوسفندی که از کلیم‌الله گریخت	حدود مهربانی و ترحم، مهربانی با دیگران، مهربانی در مقابل خطاها و بدیهای دیگران	هشت تا دوازده سال
علاقه خوارزمشاه به اسب	طمع، زورگویی و استبداد رأی، تقلید و تأثیرپذیری، مکر و حيله	کلاسهای هفتم و هشتم
دژ هوش ربا	طمع و کنجکاوی، غرور	کلاسهای هفتم و هشتم
صدرجهان بخارا	تحقیر نفس و خوارکردن خویش، بخشنده‌گی، اصول کمک به دیگران و رفع گرفتاری از آنها	هشت تا دوازده سال
پادشاه و فقیه	صبر و شکیبایی، خشم و کنترل آن، زورگویی	کلاسهای هفتم و هشتم
تمثیل مار، تمثیل تمساح، تمثیل روباه و زاغ	عاقبت‌اندیشی، احتیاط و مراقبت، تیزی	هشت تا دوازده سال
مفتون شدن قاضی بر زن جوحی	نحوه قضاوت و داوری قاضی، مکر و حيله جوحی و همسرش	کلاسهای هفتم و هشتم
تمثیل اشتر و شیر از خمیر	تفکیک واقعی از غیر واقع، تمایز جاندار از اشیاء، درک شباهتها و تفاوتها	سه تا شش سال
مادر و بچه	دوراندیشی و سنجیدن همه عوامل احتمالی	هشت تا دوازده

❖ سرشار بودن از پرسشها، مفاهیم و چالشهای فلسفی

رشد قوه تفکر و مهارت استدلال در کودکان در کلاسهای فلسفه و کودک، بوسیله داستانهای فکری انجام میشود؛ زیرا داستان بیش از هر متن دیگری قدرت جذب و همراهی مخاطب کودک را دارد. داستان با ایجاد گره یا چالش در ذهن کودک، او را به تفکر واداشته و باعث میشود وی برای حل این چالش و گشودن گره و ناگفته‌های داستان به پرسشگری و بحث و گفتگو ترغیب شود. اصول و مواد برنامه آموزشی

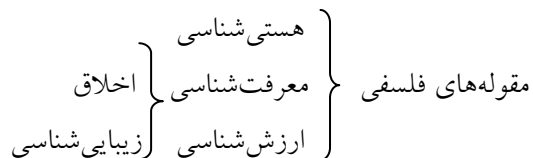
فلسفه و کودک بصورت هدفمند نوشته شده‌اند، بگونه‌یی که شامل چالشهای فلسفی باشند. در واقع در این برنامه، فلسفه با ایجاد چالشها، در پی آن است که نظم را بر تفکر حاکم کرده و از این طریق به تمرین ذهن بپردازد.^(۲۰) از اینرو داستانها باید حاوی مسائل، مفاهیم و ابعاد مختلف فلسفی باشند و توانایی ایجاد حیرت و پرسش در فرد را داشته باشند.^(۲۱) بعد از اتمام داستان از آنجایی که ذهن کودک با داستان همراه شده، با پرسشهایی روبرو میشود که میتواند

راه را برای تفکر و تعمق درباره مسائل موجود در داستان برای وی فراهم سازد.

بر این اساس، پرسشهای فلسفی که معمولاً پس از داستان شکل میگیرند، انگیزه و هیجان کودک را برای گفتگو و مشارکت در حلقه کدوکاو به بیشترین حد ممکن میرساند^(۲۲) و مفاهیم فلسفی موجود در داستانهای فکری، کودکان را به تفکر ترغیب کرده و زمینه را برای پرسشگری و گفتگوهای فلسفی در یک اجتماع پژوهشی (حلقه کدوکاو) فراهم میسازند. بنابراین، گفتگو یکی از ارکان مهم برنامه فلسفه و کودک است.

یکی از عناصر اصلی در داستانهای مثنوی گفتگوهایی است که در خلال داستان میان شخصیتها شکل میگیرد. این شخصیتها معمولاً نماینده دو طرز تفکر متفاوت هستند که هرکدام، حقیقت و هستی را از منظر خود میبینند و از زاویه نگاه خود به توصیف هستی و قضاوت درباره آن میپردازند. بنابراین میتوان گفت

بخش بزرگی از ابیات مثنوی را همین گفتگوها تشکیل میدهند.^(۲۳) با توجه به این مسائل، مفاهیم فلسفی مورد انتظار، طبق آنچه در داستانهای فکری مورد استفاده قرار میگیرد عبارت است از:

الف) هستی‌شناسی

هستی‌شناسی به بررسی و کشف قواعد، احکام و اصول مربوط به هستی و انواع آن میپردازد. هستی‌شناسی دارای تحلیلهای عام و فراگیر است و هر پدیده‌یی از لحاظ وجودی میتواند موضوع این تحلیلهای واقع شود.^(۲۴) مفاهیم هستی‌شناسی موجود در داستانهای مثنوی عبارتند از:

نام داستان	مؤلفه
سلطان محمود و ایاز	جبر و اختیار
سلطان محمود و ایاز	شانس و اقبال
عجوزه زشت‌روی	واقعیت
سه مسافر، محتسب تبریز	خواب و رؤیا
اشتر و گاو و قوچ	هویت
تمثیل اشتر و شیر از خمیر	واقعی و غیر واقعی

ب) معرفت‌شناسی

معرفت‌شناسی بدنبال مشخص کردن ماهیت و دامنه شناخت است و از این جهت به مطالعه شناخت انسان میپردازد.^(۲۶)

هنگام مقایسه دو پدیده، درک شباهتها و تفاوتها میان آنها به شناخت بهتر هریک از آنها کمک میکند. از این جهت بحث شباهتها و تفاوتها ذیل مسئله شناخت یا همان معرفت‌شناسی واقع میشود که این مسئله در حکایت «تمثیل اشتر و شیر از خمیر» بچشم میخورد. همچنین مباحث مربوط به خواب و رؤیا که پیش از این،

معرفت‌شناسی از شاخه‌های برجسته فلسفه است که تا پیش از سده نوزدهم میلادی بعنوان شاخه‌یی مستقل مطرح نبوده و مباحث معرفت‌شناسی ذیل مباحث هستی‌شناسی و علم‌النفس قرار داشته است. اما تمایز آن از حوزه هستی‌شناسی و علم‌النفس در این قرن پایه‌ریزی شد و در ابتدا با عنوان اپیستمولوژی و سپس با نام «theory of knowledge» پا به عرصه هستی مستقل گذاشت.^(۲۵)

یکی از عناصر اصلی در داستانهای مثنوی گفتگوهایی است که در خلال داستان میان شخصیتها شکل میگیرد. این شخصیتها معمولاً نماینده دو طرز تفکر متفاوت هستند که هر کدام، حقیقت و هستی را از منظر خود میبینند و از زاویه نگاه خود به توصیف هستی و قضاوت درباره آن میپردازند. بنابراین میتوان گفت بخش بزرگی از ابیات مثنوی را همین گفتگوها تشکیل میدهند.

ذیل عنوان هستی‌شناسی به آن اشاره شد، از جمله مباحثی است که با معرفت‌شناسی نیز پیوند دارد و داستانهای «محتسب تبریز» و «سه مسافر» حاوی همین مبحث است که میتواند زیرمجموعه معرفت‌شناسی نیز واقع شود؛ البته بحثهای معرفت‌شناسی در حکایتهای دفتر ششم نسبت به بحثهای ارزش‌شناسی و هستی‌شناسی حضور بسیار کم‌رنگتری دارند.

ج) ارزش‌شناسی

ارزش، بار معنایی خاصی است که انسان به برخی اعمال، حالتها و پدیده‌ها نسبت میدهد و در زندگی از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.^(۲۷)

موضوع ارزشها از روزگاران قدیم از جمله مسائل مهم فلسفی بوده است. ارزش‌شناسی که امروزه بعنوان یکی از شاخه‌های فلسفه عملی مطرح است به مطالعه ماهیت ارزشها میپردازد. مسائل اساسی ارزش‌شناسی شامل ماهیت ارزشها، طبقه‌بندی و انواع ارزشها، معیار و ملاک ارزشها و جایگاه متافیزیکی ارزشها میشود.^(۲۸) بعبارت دیگر میتوان گفت بررسی ماهیت، ضوابط و آثار ارزشها، در این شاخه از فلسفه مورد بررسی قرار میگیرد.

همانطور که پیش از این ذکر شد ارزش‌شناسی به دو شاخه اخلاق و زیبایی‌شناسی تقسیم میشود:

اخلاق شعبه‌یی از فلسفه است که در باب خوبی و حق، به کاوش و پژوهش میپردازد و تلاش میکند که

نشان دهد انسان برای دستیابی به سعادت باید در زندگی چگونه رفتار کند. هنگامی که یک فیلسوف درباره چرایی خوب یا بد بودن مسائل اخلاقی (مانند دزدی، عدالت و...) به تحقیق و جستجو بپردازد، وارد حوزه ارزش‌شناسی میشود.^(۲۹) زیبایی‌شناسی بعنوان شاخه دیگری از ارزش‌شناسی توجه خود را بر مسائلی نظیر سلیق، ذائقه‌ها و مطالعه زیبایی موجود در طبیعت و هنر و همچنین کیفیات احساس شده ناشی از تجربه، متمرکز میدارد.^(۳۰) اما در بخش ارزش‌شناسی با توجه به اینکه روشهای یادشده در چندین داستان و به تعداد ذکر شده‌اند از آوردن آنها در جدول خودداری میشود. همچنین اکثر مفاهیم ارزش‌شناسی میان چند داستان بصورت مشترک وجود دارند؛ بعنوان مثال ارزشی همانند تدبیر و دوراندیشی هم در داستان «صیاد و پرنده» و هم در داستانهای «رنجور و طیب» و «موش و چغز و زاغ» و نیز سه تمثیل کوتاه دیگر در دفتر ششم تکرار شده است.

❖ هماهنگ و مرتبط با تجارب کودکان و دارای

شخصیتها و فهرمانهایی مشابه کودکان

کودک هنگامی میتواند با فضای داستان هماهنگ شده و با اتفاقات آن پیش برود که فضایی مشابه با زندگی خود و موضوعات پیرامونش را در آن بیابد؛ بستری که داستان در آن اتفاق می‌افتد نباید با تجارب کودک بیگانه باشد. همچنین لازم است اتفاقات داستان، شخصیتها و گفتگوهایی که میان آنها رخ میدهد، همه برای کودک ملموس و قابل درک و فهم باشد.

بنابراین بطورکلی میتوان گفت داستان باید با تجارب زندگی روزمره کودکان هماهنگ باشد و درباره کودکانی همانند خودشان باشد. همچنین دروس کاوشگری باید از علاقه دانش‌آموز، شرایط محلی و واقعی تبعیت کند.^(۳۱) علاوه بر این، درگیر کردن کودک با شرایط حاکم بر داستان بجهت همراهی بیشتر با آن و نیز فهم عمیقتر داستان، از دیگر ویژگیهای داستانهای فکری است.^(۳۲)

در بیشتر داستانهای مورد بررسی، شخصیتها بزرگسال هستند و کودکان در روند داستان حضور ندارند، اما هنگامی که محتوای داستان و موضوعات مورد بحث، برای کودکان قابل فهم و جذاب باشد، نشان‌دهنده این است که با تجارب آنها سنخیت دارد، از اینرو آنها با داستان همراه میشوند و میتوانند خود را بجای شخصیتهای داستان قرار دهند و در آن شرایط به بحث و گفتگو پردازند. البته در برخی داستانها درباره سن و سال شخصیتها بحث نشده است، از اینرو میتوان تصور کرد که اشخاص در بازه سنی موردنظر هستند. عبارت دیگر، بیشتر داستانهایی را که فاقد این ویژگی هستند با بازنویسی و ایجاد تغییراتی میتوان با تجارب کودکان هماهنگ ساخت؛ یعنی میتوان گفت این ویژگی قابل ایجاد است. داستانهایی از دفتر ششم که یکی از شخصیتهای آن کودکان هستند و در آنها به این مسئله تصریح شده است عبارتند از: «سلطان محمود و غلام هندو»، «تمثیل پختن اشتر و شیر از خمیر»، «مادر و بچه» این سه حکایت بدلیل حضور کودکان در آنها بیشتر قدرت درگیر کردن مخاطب، کودک را با خود دارد و مباحث مطرح در آنها با تجارب کودکان سنخیت دارد.

۴. مواضع ناکارآمدی داستانهای مثنوی (دفتر ششم) برای استفاده در فلسفه و کودک

برنامه فلسفه و کودک در جهت رشد تفکر و پرورش مهارتهای تحلیل و استدلال در کودکان پایه‌ریزی شده است. در کنار پرورش اندیشه، توجه به مسائل اخلاقی و رشد آداب اجتماعی و اخلاق پسندیده و نیک نیز ضروری بنظر میرسد.

با توجه به اینکه برنامه آموزش تفکر در فلسفه و کودک از طریق داستان انجام میشود و از سوی دیگر هدف مولوی از داستان‌پردازی در مثنوی، بیان افکار و مضامین عمیق عرفانی بوده است، این تفاوت هدف و نیز تفاوت مخاطب باعث شده تا در برخی موارد

داستان باید با تجارب زندگی روزمره کودکان هماهنگ باشد و درباره کودکانی همانند خودشان باشد. همچنین دروس کاوشگری باید از علاقه دانش‌آموز، شرایط محلی و واقعی تبعیت کند. علاوه بر این، درگیر کردن کودک با شرایط حاکم بر داستان بجهت همراهی بیشتر با آن و نیز فهم عمیقتر داستان، از دیگر ویژگیهای داستانهای فکری است.

داستانها برای بکارگیری در این برنامه مناسب نباشند.^(۳۳) از این جهت، برای استفاده از داستانهای دفتر ششم در «فلسفه و کودک»، لازم است مواضع ناکارآمد داستانها مشخص شود تا با توجه به این مواضع، تحلیل درستی از داستان ارائه گردد و بتوان درباره قابلیت یا عدم قابلیت بکارگیری آن در این برنامه سخن گفت. همچنین پیش از پرداختن به مواضع ناکارآمدی، ذکر این نکته ضروری است که برای بررسی مواضع ناکارآمدی، باید دانست که هر داستان شامل دو بخش هسته و پوسته است، از اینرو داستان باید تحلیل شده و مشخص گردد که این مواضع ناکارآمد (بعنوان نمونه بیان هزل) مربوط به کدامیک از این دو بخش است. در داستانهایی که این مواضع مربوط به هسته است، کل داستان ناکارآمد معرفی میشود، اما چنانچه این امر مربوط به پوسته داستان باشد، به این معناست که این مواضع ناکارآمد، یک امر عارضی است و چنانچه اصل داستان دارای محتوایی قابل فهم برای مخاطب باشد، میتوان با ایجاد تغییراتی داستان را برای استفاده در برنامه پاد بازنویسی کرد.

بر این اساس پس از بررسی داستانها، شاخصهایی را میتوان بعنوان مواضع ناکارآمدی در داستانهای این دفتر معرفی کرد که عبارتند از:

❖ داشتن مضامین و اصطلاحات خلاف ادب

(بیان هزل)

یکی از ویژگیهای کلام مولانا داشتن رنگ و بوی هزل و هجو است که گاه در برخی حکایات پدیدار میشود. این ویژگی در دفترهای پنجم و ششم بسیار بیشتر از دفاتر دیگر مثنوی بچشم میخورد.

هزل در مقابل جد مطرح میشود و در زبان فارسی معانی همچون سخن بیهوده، دروغ، خلاف واقع و سخنان زشت و شرم‌آور به قصد شوخی برای آن ذکر کرده‌اند و هزلیات عنوانی است که برای اشعار غیر جدی شعرای پیشین ذکر میکنند.^(۳۴)

بنیان مثنوی براساس رابطه اجتماعی میان مولوی و مخاطبانش بنا شده است و از آنجایی که این رابطه به قصد تعلیم مخاطب است، مولوی حتی هزلهای خود را نه هزل که «تعلیم» میخواند^(۳۵) و مخاطبان خویش را به فراتر رفتن از ظاهر این بیان هزل و دریافت نکته‌های عمیق ورای آن فرامیخواند:

هزل تعلیم است آن را جد شنو

تو مشو بر ظاهر هزلش گرو^(۳۶)

هزل و داستانهای رکیک در نگاه مولوی «درستی» است که در ظاهر «شکست» بنظر میرسد. به اعتقاد وی برای آموزش هرکسی باید زبان او را بکار گرفت و چون مخاطبان مولوی عامه مردم هستند، بیان هزل‌گونه برای آن دسته از مخاطبانی است که شوخی و طنز و هزل را بیشتر پسندیده و اینگونه نوشته‌ها را بخوبی میپذیرند.^(۳۷)

از آنجایی که آموزش آداب و هنجارهای اجتماعی صحیح و پسندیده به کودکان از برنامه‌های تربیتی برای آنان است و همچنین ذکر برخی مصادیق و موارد داستانی، مناسب سن و فکر کودک نیست، برخی داستانها با وجود داشتن محتوای برانگیزاننده و مفاهیم فلسفی، برای کودکان مناسب نیستند.

پیش از پرداختن به مواضع ناکارآمدی، ذکر این نکته ضروری است که برای بررسی مواضع ناکارآمدی، باید دانست که هر داستان شامل دو بخش هسته و پوسته است، از اینرو داستان باید تحلیل شده و مشخص گردد که این مواضع ناکارآمد (بعنوان نمونه بیان هزل) مربوط به کدامیک از این دو بخش است. در داستانهایی که این مواضع مربوط به هسته است، کل داستان ناکارآمد معرفی میشود، اما چنانچه این امر مربوط به پوسته داستان باشد، به این معناست که این مواضع ناکارآمد، یک امر عارضی است و چنانچه اصل داستان دارای محتوایی قابل فهم برای مخاطب باشد، میتوان با ایجاد تغییراتی داستان را برای استفاده در برنامه pac بازنویسی کرد.

❖ داشتن مضامین و اصطلاحات عارفانه و فراعقلی

همانطور که پیش از این ذکر شد، داستان در مثنوی ابزاری برای انتقال مفاهیم عرفانی است. از اینرو، برخی از داستانهای مثنوی داستانهایی هستند که در آنها بستر اصلی فضای داستان یعنی هسته داستان، همین مضامین عرفانی است و به این ترتیب قابلیت بازنویسی یا امکان تغییر محتوا در آنها بسیار ضعیف است. همچنین برخی از حکایات مثنوی برگرفته از روایات هستند. اینگونه حکایتها نیز که معمولاً فاقد جنبه داستانی مناسب برای کودکان هستند و بنظر میرسد قابلیت لازم برای بحث و گفتگوی فکری را ندارند، ذیل همین عنوان قرار میگیرند. البته عدم قابلیت بکارگیری این حکایات در برنامه فلسفه و کودک بمعنی نفی مسائل مطرح شده در آنها یا خطا بودنشان نیست. بنابراین اینگونه حکایتها حاوی مسائل و موضوعات عرفانی یا فراعقلی هستند و همین امر سبب میشود قابلیت استفاده بمنظور تفکر و بحث منطقی، آن هم برای کودک را نداشته باشند.

❖ اسامی اشخاص و قومیتها و گروههای خاص

تمرکز برنامه آموزشی فلسفه و کودک بر تقویت قوه تفکر و استدلال و داوری قرار دارد. فردی که دارای ذهن فلسفی و منطقی باشد حتی در برابر فشار افراد و جامعه برای اصرار بر درستی یا نادرستی یک مسئله، آن را مورد پرسش و واکاوی قرار داده و سعی میکند از تعصبات جاهلانه بدور باشد.

بنابراین فلسفه و کودک در پی حذف تفکر جانبدارانه و تعصبی است. از اینرو توجه به ابعاد قومی و دینی در داستانهای فکری ممکن است با جهت گیری و تعصب همراه شده و فرایند تفکر غیرجانبدارانه را با اختلال روبرو سازد. به این ترتیب بهتر است اینگونه داستانها

بازنویسی شده و در آن بجای استفاده از عناوین و القاب قومیتی از اسامی رایج و نه متعلق به گروهی خاص استفاده شود. اگر حکایتی سایر ویژگیهای داستانهای فکری را داشته باشد، میتوان با حذف عناوین متعلق به گروهی خاص، از آن بعنوان داستان فکری برای کودکان استفاده کرد.

این عناوین بصورت جزئی و دقیق شامل بکارگیری اسامی شخصیتهای تاریخی (مانند داستان سلطان محمود و ایاز)، اسامی ملیتها و قومیتها (مانند داستان ترک و درزی) و نام بردن از طبقات اجتماعی خاص (مانند داستان عارف و پیر کشیش) میباشد.

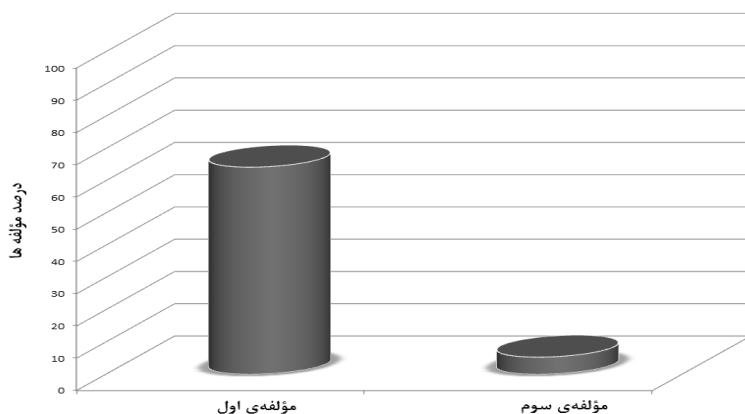
نام داستان	مواضع ناکارآمدی
دزد و صاحبخانه، عاشقی که خوابش برد، ضریر در خانه مصطفی، شیعیان حلب در روز عاشورا، سحوری زن در نیم شب، احد احد گفتن بلال، هلال، داستان فقیر روزی طلب، شیخ حسن خرقانی، معجزه هود، شبیان راعی، سیلی نقد، عبدالغوث، محتسب تبریز، جعفر و قلعه، قصه مؤاخذه یوسف، دژ هوش ربا، امرؤالقیس، نمرود و عزرائیل، وصیت شخص برای پس از مرگ	مضامین و اصطلاحات عارفانه و فراعقلی
غلام هندو و دختر خواجه، عجزه زشت روی، تمثیل مرد و زن، دو برادر، پادشاه و فقیه، مفتون شدن قاضی بر همسر جوحی	مضامین و اصطلاحات خلاف ادب
سلطان محمود و ایاز، سلطان محمود و غلام هندو، شیخ حسن خرقانی، سلطان محمود و شب دزدان، منادی کردن سیدملک ترمذ، علاقه خوارزمشاه به اسب، صدر جهان بخارا، امیرترک و مطرب، ترک و درزی، درویش و خواجه گیلانی، عمر در شهر کاشان، عارف و پیر کشیش، سه مسافر، پادشاه و فقیه	اسامی اشخاص و قومیتها و گروههای خاص

نتیجه گیری

بر اساس آنچه گذشت، آن دسته از داستانهای مثنوی که دارای مؤلفه های یاد شده بوده و فاقد مواضع ناکارآمدی هستند، در صورت داشتن این مواضع، محتوای آنها بگونه ای است که قابلیت بازنویسی را دارند و میتوانند بعنوان منابع بومی برای برنامه آموزشی فلسفه و کودک در ایران مورد استفاده قرار بگیرند.

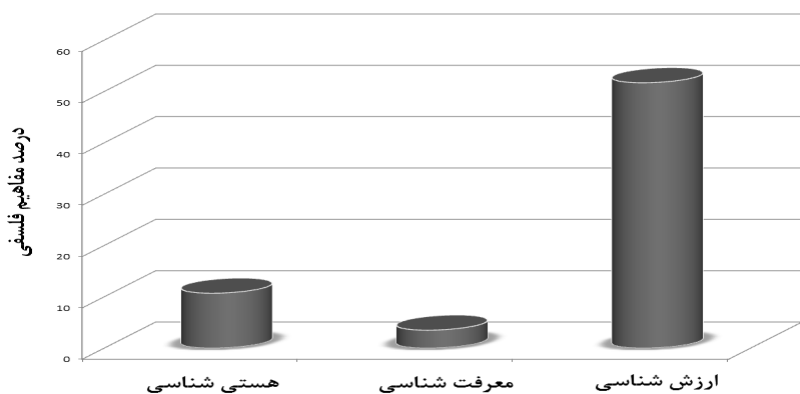
با توجه به بررسیهای انجام شده از مجموع ۵۶ داستان دفتر ششم مثنوی، با ملاک قرار دادن نظریات

پژوهشگران p4c میتوان گفت، ۳۶ داستان حاوی مؤلفه اول یعنی «برخورداری از محتوای برانگیزاننده» هستند. درباره مؤلفه سوم نیز، تنها در ۳ داستان از حکایتهای دفتر ششم یکی از شخصیتهای اصلی داستان، کودکان هستند؛ با این حال عدم وجود شخصیت کودک در داستان بمعنی عدم سنخیت با تجارب کودکان نیست و یک داستان برای هماهنگی با تجارب کودکان و همراه ساختن مخاطب کودک با خود لزوماً به وجود شخصیتهای کودک نیاز ندارد.

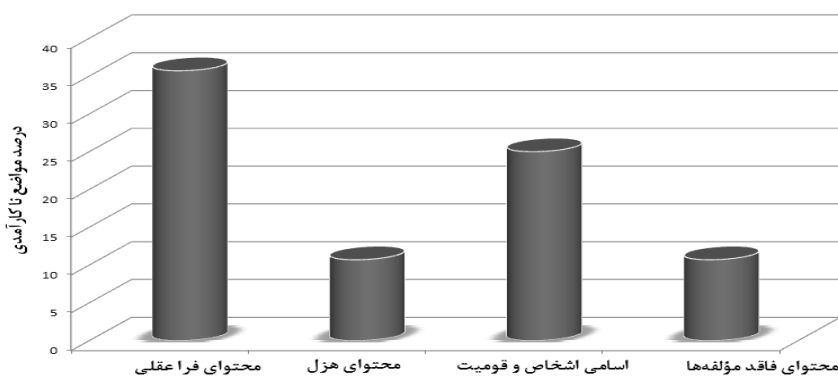
حکایت ذیل مبحث زیبایی‌شناسی قرار می‌گیرد و سایر حکایات تحت مقوله اخلاق واقع می‌شوند. بنابراین میتوان گفت بیشتر داستانهای مثنوی تحت مقوله ارزش‌شناسی می‌گنجند و مباحث اخلاقی در دفتر ششم از بیشترین میزان فراوانی برخوردار است.

در زمینه مؤلفه سوم یعنی «سرشار بودن از پرسشها، مفاهیم و چالشهای فلسفی»، مفاهیم فلسفی خود به سه دسته تقسیم میشود که از میان حکایتهای دفتر ششم، ۶ داستان ذیل مقوله هستی‌شناسی، ۲ داستان ذیل مقوله معرفت‌شناسی و ۲۹ داستان ذیل مقوله ارزش‌شناسی واقع میشوند. در مقوله ارزش‌شناسی نیز تنها یک

(بیان هزل) و ۱۴ داستان بدلیل داشتن اسامی اشخاص و قومیتها و گروههای خاص، با همان بیان مثنوی، قابل استفاده نیستند.

تحلیل داستانها از جهت مواضع ناکارآمدی نیز نشان میدهد که از میان حکایات این دفتر، ۲۰ داستان بدلیل داشتن مضامین و اصطلاحات عارفانه و فراعقلی، ۶ داستان بدلیل داشتن مضامین و اصطلاحات خلاف ادب

بر مبنای تحلیلهای یاد شده، چنین استنباط میشود که محتوای برخی از داستانهای مورد بحث بگونه‌یی است که قابلیت استفاده برای برنامه «فلسفه و کودک» را ندارند. در مقابل، برخی از حکایات بدلیل داشتن مؤلفه‌های داستانهای فکری میتوانند برای این برنامه بکار گرفته شوند. برخی دیگر از حکایات نیز با وجود داشتن برخی مواضع ناکارآمدی در صورت بازنویسی، به داستانهای فکری تبدیل میشوند.

بر اساس نتایج حاصل از پژوهش حاضر، از میان حکایت‌هایی که دارای مضامین عارفانه و فراعقلی هستند، حکایت «فقیر روزی طلب» و «سیلی نقد» اگر بازنویسی شوند یا این مضامین در آنها حذف شود، قابلیت استفاده بعنوان داستان فکری را دارد.

داستانهای حاوی بیان هزل و مفاهیم خلاف ادب، فاقد قابلیت بازنویسی هستند، از اینرو مورد استفاده نخواهد بود. داستانهای «سلطان محمود و ایاز»، «سلطان محمود و شب دزدان»، «سلطان محمود و غلام هندو»، «منادی کردن سید ملک ترمذ»، «خوارزمشاه و اسب»، «صدر جهان بخارا»، «امیر ترک و مطرب»، «ترک و درزی» و «درویش و خواجه گیلان»، «کشیش و عارف» و «سه مسافر» نیز که دارای اسامی اشخاص و قومیتها و گروههای خاص هستند، در صورت حذف یا تغییر این اسامی، برای این برنامه میتوانند قابل استفاده باشند.

بنابراین میتوان نتیجه گرفت که اغلب داستانهای دفتر ششم مثنوی بعنوان داستان فکری در برنامه «فلسفه و کودک» میتوانند مورد استفاده قرار بگیرند و بر همین اساس کتاب مثنوی را میتوان یکی از کتب غنی جهت تولید محتوای بومی برای داستانهای فکری بشمار آورد.

پی‌نوشتها:

1. See: Mehta, Sanjana & Whitebread, David, *Philosophy for Children and Moral Development in the Indian Context*.

۲. شجری، رضا، معرفی و نقد و تحلیل شروح مثنوی، ص ۴۳-۴۷.

۳. شروح مثنوی که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته‌اند عبارتند از: شرح جامع مثنوی، شرح مثنوی شهیدی، شرح مثنوی سبزواری، سرنی، بحر در کوزه، تفسیر معنوی مولوی، آفتاب معنوی، بشنوازنی.

۴. فرامرز قراملکی، احد، روش‌شناسی مطالعات دینی، ص ۹۳.

۵. بلانچارد، کنت، مدیریت بر قلبها، ترجمه عبدالرضا رضایی‌نژاد،

ص ۳۶.

6. Lipman, Matthew, *Thinking in Education*, second edition, p.11.

7. Idem, *Philosophy Goes to School*, p.6.

۸. برای اطلاعات بیشتر در این خصوص ر.ک: امی، زهرا، «نظریه

متیولپیم در فلسفه برای کودکان» (نقد و بررسی فلسفه برای

کودکان در رویکرد لیمن)، «پایان‌نامه کارشناسی ارشد».

۹. وانسی لگم، نانسی، «فلسفه برای کودکان، رایحه تفکر»، ترجمه

مهرنوش هدایتی، فرهنگ، ش ۶۹، ص ۲۷۷.

۱۰. امی، زهرا، «نظریه متیولپیم در فلسفه برای کودکان

(روی‌آورد انتقادی)»، «پایان‌نامه کارشناسی ارشد»، ص ۱۶۳ و ۱۶۴.

11. See: Bleazby, Jennifer, *Reconstructing Gender in the Philosophy for Children Program. School of Philosophy and History*.

12. See: Reznitskaya, Alina, *Philosophical Discussions in Elementary School Classrooms: Theory, Pedagogy, and Research*.

۱۳. «نظریه متیولپیم در فلسفه برای کودکان (روی‌آورد

انتقادی)»، «پایان‌نامه کارشناسی ارشد»، ص ۱۴۴.

۱۴. ممکن است تسهیلگرانی اقدام به این کار کرده باشند، اما

نتایج مکتوب آن ثبت نشده است.

۱۵. فیشر، رابرت، آموزش و تفکر، ترجمه فروغ کیان‌زاده، ص ۸-۱

مقدمه.

۱۶. پورنامداریان، تقی، در سایه آفتاب، ص ۲۸۹.

۱۷. منابعی که برای استخراج مؤلفه‌ها مورد استفاده قرار گرفته‌اند:

شارپ و رید، مطالعات در زمینه فلسفه برای کودکان، ص xiv؛ کم،

فیلیپ، داستانهای فکری (۱)، ص ۶۰؛ همو، داستانهای فکری (۲)،

ص ۵۵-۶۵؛ فیشر، رابرت، آموزش و تفکر، ص ۴۹ و ۵۰؛ داستانهای

فکری (۳)، ص ۳-۷؛ ناجی، سعید، لیلا (کودک فیلسوف)، ص ۵؛

وارتنبگ، توماس، ایده‌های بزرگ برای بچه‌های کوچک، ترجمه

نسرین ابراهیمی لویه، ص ۹۹؛ شارپ و اسپلیتر، بیمارستان عروسکها،

ص ۳۶-۶۹.

۱۸. ناجی، سعید، کندوکاو فلسفی برای کودکان و نوجوانان، ج ۱،

ص ۵۲.

۱۹. فیشر، رابرت، آموزش تفکر به کودکان، ترجمه مسعود

صفایی‌مقدم و افسانه نجاریان، ص ۲۹۳-۳۰۵.

۲۰. «نظریه متیو لیپمن در فلسفه برای کودکان (روی آورد انتقادی)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، ص ۶۲.

21. Rapaport, William J., *Philosophy for Children and Other People*.

۲۲. کندی، دیوید؛ هینز، جوانا؛ وایت، دیوید، *فلسوفان کوچک*، ترجمه یحیی قائدی، ص ۹۵.

۲۳. در سایه آفتاب، ص ۲۷۲ و ۲۷۳.

۲۴. شمس، منصور، *آشنایی با معرفت‌شناسی*، ص ۵۲.

۲۵. ناجی اصفهانی، حامد، «گذری بر معرفت‌شناسی حکمت متعالیه»، *فصلنامه اندیشه دینی*، دوره ۹، ش ۳۰، ص ۱۲۵.

۲۶. وارتنبرگ، توماس، *ایده‌های بزرگ برای بچه‌های کوچک*، ترجمه نسرين ابراهیمی لویه، ص ۱۰۰.

۲۷. جمشیدی، سیدمحمدرضا، «ارزش و ارزش‌شناسی»، *فرهنگ*، ش ۴ و ۵، ص ۳۹۱.

۲۸. حسینی، محمد، «دیدگاه ارزش‌شناسی محمدحسین طباطبایی»، *مقالات و بررسیها*، دفتر دوم، ش ۷۵، ص ۱۰۶.

۲۹. «ارزش و ارزش‌شناسی»، *فرهنگ*، ش ۴ و ۵، ص ۳۹۳ و ۳۹۴.

۳۰. اکبری، احمد؛ جاویدی کلاته جعفر آبادی، طاهره؛ شعبانی ورکی، بختیار؛ تقوی، محمد، «فلسفه برای کودکان (P4C)»، مضمین فلسفی در داستانهای متون کلاسیک ادب فارسی، تفکر و کودک، دوره ۳، ش ۶، ص ۲۱.

۳۱. *کتاب‌وکاو فلسفی برای کودکان و نوجوانان*؛ ج ۱، ص ۲۹-۵۵؛ «نظریه متیو لیپمن در فلسفه برای کودکان (روی آورد انتقادی)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، ص ۶.

۳۲. حسینی، زهره، «اصول داستانهای فکری و مفاهیم موجود در آنها»، *فلسفه و کودک*، ش ۱، ص ۴۸؛ *آموزش و تفکر*، ص ۱۳۸.

۳۳. فهری، نرگس، «میزان قابلیت حکایت‌های دفتر دوم مثنوی برای کاربرد در طرح فلسفه برای کودکان»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، ص ۵۰.

۳۴. ساکی، محمدرضا، «جنبه تعلیمی هزل در مثنوی»، *پژوهشنامه ادبیات تعلیمی*، دوره ۳، ش ۱۰، ص ۱۵۴.

۳۵. فاضلی، فیروز؛ بخشی، اختیار، «رویکرد مخاطب‌مدار مولوی و نقش آن در تکوین قصه‌های هزل‌گونه مثنوی»، *مطالعات عرفانی*، ش ۸، ص ۵۸.

۳۶. *مثنوی معنوی*، ۳۵۵۸/۴.

۳۷. «جنبه تعلیمی هزل در مثنوی»، *پژوهشنامه ادبیات تعلیمی*، دوره ۳، ش ۱۰، ص ۱۶۴ و ۱۶۵.

منابع فارسی:

۱. اکبری، احمد؛ جاویدی کلاته جعفرآبادی، طاهره؛ شعبانی ورکی، بختیار؛ تقوی، محمد؛ «فلسفه برای کودکان (P4C)»: مضمین فلسفی در داستانهای متون کلاسیک ادب فارسی، تفکر و کودک، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، دوره ۳، ش ۶، ۱۳۹۱.

۲. امی، زهرا، «نظریه متیولپمن در فلسفه برای کودکان (روی آورد انتقادی)»، به راهنمایی احدفرامرزی کراملکی، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران، ۱۳۸۵.

۳. بلانچارد، کنت، *مدیریت بر قلبها*، ترجمه عبدالرضا رضایی نژاد، تهران، نشر فرا، ۱۳۷۹.

۴. پورنامداریان، تقی، *در سایه آفتاب*، تهران، نشر سخن، ۱۳۸۰.

۵. جمشیدی، سیدمحمدرضا، «ارزش و ارزش‌شناسی»، *فرهنگ*، ش ۴ و ۵، ص ۳۹۸-۳۹۹.

۶. حسینی، محمد، «دیدگاه ارزش‌شناسی محمدحسین طباطبایی»، *مقالات و بررسیها*، دفتر دوم، ش ۷۵، ۱۳۸۳.

۷. حسینی، زهره، «اصول داستانهای فکری و مفاهیم موجود در آنها»، *فلسفه و کودک* بنیاد حکمت اسلامی صدرا، ش ۱، ۱۳۸۴.

۸. حق‌شناس، حسین، *بشنو از من*، ج ۱۳، قم، نشر سخن، ۱۳۸۴.

۹. زرین‌کوب، عبدالحسین، *بحر در کوزه*، تهران، انتشارات علمی، ۱۳۸۰.

۱۰. -----، سرنی، ج ۱ و ۲، تهران، انتشارات علمی، ۱۳۶۴.

۱۱. زمانی، کریم، *شرح جامع مثنوی*، ج ۶، تهران، انتشارات اطلاعات، ۱۳۸۵.

۱۲. ساکی، محمدرضا، «جنبه تعلیمی هزل در مثنوی»، *پژوهشنامه ادبیات تعلیمی*، دوره ۳، ش ۱۰، ۱۳۹۰.

۱۳. سبزواری، ملاهادی، *شرح مثنوی*، بکوشش مصطفی بروجردی، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ج ۳، ۱۳۷۷.

۱۴. شارپ، آن مارگارت؛ اسپلیتر، لورانس، *بیمارستان عروسکها*، ترجمه فاطمه رنجبران و مانا پار، تهران، انتشارات شهرتاش، ۱۳۸۷.

۱۵. شجری، رضا، *معرفی و نقد و تحلیل شروح مثنوی*، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۶.

۱۶. شمس، منصور، *آشنایی با معرفت‌شناسی*، قم، آیت عشق، ۱۳۸۲.

۱۷. شهیدی، سیدجعفر، *شرح مثنوی*، دفتر ششم ج ۸، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۰.

۱۸. فاضلی، فیروز؛ بخشی، اختیار، «رویکرد مخاطب‌مدار مولوی و نقش آن در تکوین قصه‌های هزل‌گونه مثنوی»، *مطالعات عرفانی*، ش ۸، ۱۳۸۷.

۱۹. فرامرز قراملکی، احد، روش‌شناسی مطالعات دینی، مشهد، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۵.
۲۰. فهری، نرگس، «میزان قابلیت حکایت‌های دفتر دوم مثنوی برای کاربرد در طرح فلسفه برای کودکان»، به راهنمایی اصغر باباسالار، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، ۱۳۹۱.
۲۱. فیشر، رابرت، آموزش تفکر به کودکان، ترجمه دکتر مسعود صفایی مقدم و افسانه نجاریان، اهواز: نشر رسش، ۱۳۸۶.
۲۲. - - - - -، آموزش و تفکر، ترجمه فروغ کیانزاده، اهواز، نشر رسش، ۱۳۸۵.
۲۳. - - - - -، داستان‌هایی برای فکر کردن، ترجمه جلیل شاهرودی لنگرودی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۰.
۲۴. کم، فیلیپ، داستان‌های فکری (۱)، ترجمه فرزانه شهرتاش و مژگان رشتچی، تهران، انتشارات شهرتاش، ۱۳۸۸.
۲۵. - - - - -، داستان‌های فکری (۲)، ترجمه فرزانه شهرتاش و مژگان رشتچی، تهران، انتشارات شهرتاش، ۱۳۸۵.
۲۶. - - - - -، داستان‌های فکری (۳)، ترجمه فرزانه شهرتاش و نسرين ابراهیمی لویه، تهران، انتشارات شهرتاش، ۱۳۸۵.
۲۷. کندی، دیوید؛ هینز، جوانا؛ وایت، دیوید، فیلسوفان کوچک، ترجمه یحیی قائدی، تهران، آیت، ۱۳۸۹.
۲۸. ناجی اصفهانی، حامد، «گذری بر معرفت‌شناسی حکمت متعالیه»، فصلنامه اندیشه دینی، دوره ۹، ش ۳۰، ۱۳۸۸.
۲۹. ناجی، سعید، کندوکاو فلسفی برای کودکان و نوجوانان، ج ۱، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۰.
۳۰. - - - - -، لیلا (کودک فیلسوف)، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۹.
۳۱. وارتنبرگ، توماس، ایده‌های بزرگ برای بچه‌های کوچک، ترجمه نسرين ابراهیمی لویه، تهران، انتشارات شهرتاش، ۱۳۹۰.
۳۲. وانسی لگم، نانسی، «فلسفه برای کودکان، رایحه تفکر»، ترجمه مهرنوش هدایتی، فرهنگ، ش ۶۹، ۱۳۸۸.
۳۳. وزین‌پور، نادر، آفتاب معنوی، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۵.
۳۴. همایی، جلال‌الدین، تفسیر معنوی مولوی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۹.

منابع انگلیسی:

1. Bleazby, Jennifer, *Reconstructing Gender in the Philosophy for Children Program. School of Philosophy and History*, University of New South Wales, 2007.
2. Lipman, Matthew, *Philosophy Goes to School*, Philadelphia: Temple University Press, 1988.
3. - - - - -, *Thinking in Education*, Cambridge University Press, second edition, 2003.
4. Mehta, Sanjana & Whitebread, David, *Philosophy for Children and Moral Development in the Indian Context*, University of Cambridge, 2007.
5. Rapaport, William J., *Philosophy for Children and Other People*, 2006.
6. Reznitskaya, Alina, *Philosophical Discussions in Elementary School Classrooms: Theory, Pedagogy, and Research*, Montclair State University, New Jersey, USA, 2009.
7. Sharp, Ann Margaret and Ronald F. Reed, *Studies in Philosophy for Children*, Philadelphia Temple University Press, 1992.